

РОЗДІЛ V

Термінознавство

УДК 81'373:811.111

Оксана Гайволя

Особливості гіперо-гіпонімічних відношень в англійських лексикографічних термінологічних словосполученнях

У статті виділено види термінологічних словосполучень залежно від кількості одиниць, висвітлено питання сутності лексико-семантичної категорії гіпонімії, родо-видових відношень в англійських лексикографічних термінологічних словосполученнях із погляду продуктивності, виділено найпродуктивніші родові елементи, ядро, основну систему та периферію. Окрім того, визначено основні властивості та ознаки гіперонімів та гіпонімів, які відображать системність і цілісність англійської лексикографічної багатоконпонентної термінологіки, висвітлено специфіку їх семантики.

Ключові слова: гіперо-гіпонімічні відношення, гіперонім, гіпонім, продуктивність, родо-видові відношення, термінологічні словосполучення.

Постановка наукової проблеми та її значення. Гіперо-гіпонімічні відношення мовних одиниць у терміносистемі є важливими для систематизації і лексичних систем узагалі, і термінологічних зокрема, адже такий аналіз виявляє причини появи та особливості функціонування різних засобів вираження тотожного чи близького значення в науковій мові, сприяє розв'язанню проблем термінологічної лексикографії і є важливим для стандартизації науково-технічної термінології, у нашому випадку – лексикографічної. Спеціальна лексикографічна термінологія як множина елементів, організованих у систему, відбиває взаємозв'язки явищ і речей, які пов'язані з ними. Інтерес мовознавців до вивчення родо-видових зв'язків є цілком виправданий. Гіперо-гіпонімічні відношення в термінології досліджували В. П. Даниленко [2], Є. З. Дмитровський [3], С. М. Локайчук [4], Ю. С. Маслов [5], Т. І. Панько [6], О. О. Селіванова [7] та ін. мовознавці.

Мета статті – дослідження особливостей гіпонімії в англійській лексикографічній термінології на основі терміносполучень (далі – ТС) та її реалізація в англійській лексикографічній термінології. Це передбачає розв'язання таких **завдань**: з'ясувати продуктивність термінів-гіперонімів у ТС досліджуваної терміносистеми, визначити їх основні властивості й ознаки.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Гіперо-гіпонімічні відношення належать до фундаментальних, на основі яких структурується словниковий склад мови. Ю. С. Маслов вважає одним із найважливіших семантичних зв'язків «ієрархічний зв'язок по лінії рід-вид між позначенням загальнішого, родового поняття ... і гіпонімами. Смісловим відношенням слова, з одного боку, до його гіпероніма, а з другого – до сусідів, інших гіпонімів того самого гіпероніма, визначено обсяг і зміст вираженого в слові поняття» [5, с. 118]. Гіпонімія – вияв мовної парадигматики, наявність у мовній системі родо-видової ієрархії позначень понять, що ґрунтуються на відношеннях несумісності як відсутності перетину обсягів цих понять [8, с. 87]. Гіпонімія в термінології має особливе значення, адже виявлення родо-видових відношень між термінами показує ієрархію понять певної сфери знань, особливо, це очевидно в термінологічних словосполученнях.

ТС відображають необхідні диференційні риси іменованого поняття. Нами проаналізовано 1336 ТС, виокремлених зі словника лексикографічної термінології «Dictionary of Lexicography» Р. Р. К. Хартманна та Г. Джеймса [9].

Залежно від кількості компонентів виокремлений масив лексикографічних термінологічних словосполучень розкласифіковано на двокомпонентні, трикомпонентні й багатоконпонентні:

1) двокомпонентні, наприклад *active vocabulary, alphabetical dictionary, dead example, core vocabulary, dictionary component* тощо, переважають у термінології, що досліджується (1216 одиниць); вони складаються з двох одиниць, одна з яких є головним словом, а інша – підпорядкованим;

2) трикомпонентні, наприклад *systematic dictionary research, language resource database, lemmatized word index* (97 одиниць), складаються з трьох слів, а підпорядковані слова визначають різні аспекти значення головного слова;

3) багатоконпонентні, наприклад *dictionary for foreign language learners, Standard Generalized Mark-up Language*, серед них – 19 чотирикомпонентних, по дві одиниці п'ятикомпонентних і шестикомпонентних, у яких підпорядковані слова конкретизують значення головного слова.

Терміносполучення виражають функціонально одне термінологічне поняття незалежно від їх довжини.

Лексикографічна терміносистема має ієрархічну структуру завдяки родо-видовим зв'язкам між її елементами. Вона включає базову термінологію – ключові слова, які є основними й обов'язковими елементами. Ці слова, зазвичай гіпероніми (слова-терміни), утворюють термінологічну групу з гіпонімами (терміни-словосполучення), які визначають видові характеристики родового поняття. Гіпероніми визначають родові поняття для певного класу понять та його мовне позначення [8, с. 85], а гіпонім – назва видового поняття одного класу об'єктів [8, с. 87].

Двокомпонентні лексикографічні ТС розмежують родові й видові поняття, адже до терміна, який є родовим поняттям, додається видове, що його конкретизує. Серед таких ТС можемо виділити гіпероніми, які приєднують найбільшу кількість елементів. Вважаючи основою семантики терміна, його лексичного значення поняття, яке ним виражається й не існує ізольовано від системи понять, то за основу класифікації термінів можна взяти родо-видові зв'язки. Як зазначає В. Г. Адмоні, продуктивність допомагає встановити «кількісні симптоми якісних моментів» [1, с. 92]. Розуміючи продуктивність у мовознавстві як здатність морфеми чи лексеми утворювати нові слова чи словосполучення, можемо визначити продуктивність гіперонімів серед двокомпонентних ТС досліджуваної термінології.

Двокомпонентні термінологічні словосполучення англійської лексикографічної термінології складають 1216 одиниць. Їх аналіз за параметром «продуктивність» показав, що ядро цього масиву складають 95 гіперонімів, які утворюють у сумі 933 двокомпонентних ТС, що становить 74,2 %. Найпродуктивнішим гіперонімом серед них виявився *dictionary*, що утворює 179 одиниць, або 14,7 %. Наступний за продуктивністю – *lexicography* (58 термінів, або 4,7 %). До ядра належать також такі гіпероніми: *information* (48, або 3,9 %), *word* (43, або 3,5 %), *language* (33, або 2,7 %), *label* (25, або 2 %), *meaning* (23 ТС, або 1,9 %), *vocabulary* і *definition* (по 22, або по 1,8 %), *term* (18, або 1,5 %), *entry* та *form* (по 15 ТС, або по 1,2 %), *structure* (14, або 1,1 %), *concept* і *relation* (13, або 1, %), по 12 ТС, або 0,9 % утворюють гіпероніми *corpus*, *markedness* та *name*, по дев'ять термінів, або 0,7 %, *arrangement*, *index* і *synonymy*, по сім, або 0,6 %, – *system*, *synonym*, *thesaurus*, *approach*, *equivalent*, *list*, *order*, *reference*, по шість, або 0,5 %, – *analysis*, *code*, *data*, *database*, *expression*, *feature*, *field*, *guide*, *matter*, *morpheme*, *source*, *translation*, *unit*, по п'ять, або 0,4 %, – *context*, *knowledge*, *programme*, *sense*, по чотири, або 0,3 %, – *alphabet*, *archive*, *atlas*, *category*, *equivalent*, *example*, *grammar*, *group*, *indexing*, *item*, *library*, *perspective*, *research*, *science*, *set*, *style*, *symbol*, *transcription*, *type*, *typology*, *variety*, і по три, або 0,2 %, – *alphabetization*, *antonym*, *antonymy*, *change*, *class*, *compound*, *content*, *direction*, *discrimination*, *edition*, *file*, *frequency*, *geography*, *illustration*, *lexicology*, *mark*, *principle*, *processing*, *publishing*, *semantics*, *shift*, *skills*, *strategies*, *studies*, *theory*, *valence*, *user*.

Перехідна зона охоплює 62 гіпероніми, які утворюють по дві двокомпонентні ТС (0,2 % від загальної кількості двокомпонентних ТС). Разом з ядреними гіперонімами вони складають основну систему і несуть основне функціональне навантаження в досліджуваній термінологічній системі.

Периферія представлена 159 одиницями, що складає 12,72 % масиву, що вивчався.

У досліджуваній термінології основним елементом виступає базовий термін, до якого приєднується лексеми, які виражають поняття видового плану для уточнення значення. Вивчення засвідчило, що в англійських лексикографічних двокомпонентних ТС усі гіпероніми представлені іменниками (98,4 %, або 1197 одиниць) та дієприкметниками теперішнього часу (1,6 %, або 19 одиниць), а

залежний елемент – прикметниками (53,9 %, або 655 одиниць), іменниками (36,2 %, або 441 одиниць), дієприкметниками минулого часу (5,8 %, або 71 одиниць), дієприкметниками теперішнього часу (3,6 %, або 44 одиниці), числівниками (0,2 %, або 3 одиниці), прислівниками (0,2 %, або 2 одиниці). Найактивнішим є іменниковий елемент, який може поєднуватися з усіма основами.

Видовому поняттю характерний нижчий рівень узагальнення, порівняно з родовим. Значення гіпонімів містить більшу кількість семантичних компонентів, ніж значення гіперонімів, «терміни, які виражають поняття видового плану, містять весь той комплекс ознак, що становить значення терміна-виразника родового поняття, плюс деякі додаткові значеннєві ознаки» [6, с. 192]. Елемент значення, відсутній у родовому понятті й наявний у видовому (видова або специфічна ознака), є «ознакою змісту самого видового поняття», сукупність видових ознак становить видову відмінність [3, с. 30].

Термін-гіперонім *dictionary – the most common type of reference work* [9, с. 41] у лексикографічній термінології має 179 гіпонімів серед двокомпонентних термінів, кожен із яких, окрім значення гіпероніма, має додаткові видові ознаки, які конкретизують значення терміна-гіпоніма, наприклад: *author's dictionary – a type of reference work which provides information on the vocabulary of a specific author. The material is usually based on a text corpus of one, several or all of the works of the author, and often presented in alphabetical order, with examples or contexts (but not definitions) of the words cited* [9, с. 10], *interactive dictionary – an electronic dictionary which is not only capable of being integrated into a personal computer (e.g. text processing) system, but also allows the potential combination with other media, such as the Internet, film and sound, and – most crucially – an adaptation to the needs and preferences of the individual user, in terms of frequently performed lexical, grammatical and textual searches* [9, с. 75]. Значення родового терміна *dictionary* конкретизується видовими семами *author's* та *interactive*. На його прикладі можемо спостерігати «однобічне введення семантичного змісту вужчого поняття в ширше» [7, с. 292] та родо-видову ієрархію понять на основі спільної ознаки – *dictionary*. Видові поняття (гіпоніми) містять ознаки родового, що звужують обсяг значення, наприклад, *author's dictionary* та *interactive dictionary* є певними конкретними видами словників, які звужують значення терміна *dictionary*, тобто відбувається включення обсягу одного поняття до обсягу іншого. До ознак родового поняття *dictionary* належать видові значеннєві ознаки *author's* (словник певного автора) й *interactive* (інтерактивний). Усі видові поняття з гіперонімом *dictionary* мають видові ознаки «різновид словника», «призначення словника» та конкретизують його, відображаючи ширшу сферу предметів та явищ дійсності, до яких входить це поняття.

Утворення великої кількості гіпонімів із гіперонімом *dictionary* пояснюється тим, що він належить не лише до терміносистеми лексикографії, але і є загальнозживаним словом.

Власне лексикографічний термін *lexicography* утворює 58 двокомпонентних ТС, у яких він є родовим поняттям: *lexicography – the professional activity and academic field concerned with dictionaries and other reference works* [9, с. 85]. Цей гіперонім складає родо-видову групу двокомпонентних термінів на позначення різних гілок лексикографії. Семантичні відношення співгіпонімів – це відношення елементів одного класу. Наприклад: *computational lexicography – a complex of activities concerned with the design, compilation, use and evaluation of electronic dictionaries. This ranges from the mechanisation of the main stages of the dictionary-making through the use of machine-readable dictionaries to the design of entirely new reference systems* [9, с. 129]. Гіпонімічна організація передбачає, що кожен вищий клас складається з меншої кількості одиниць з більшим обсягом значення. Значення гіпероніма *lexicography* звужується в наведених прикладах і в терміносполученнях, які він утворює.

Англійська лексикографічна термінологія включає 97 трикомпонентних ТС. За параметром «продуктивність» до основної системи належить 19 гіперонімів, які утворюють 62 трикомпонентних терміносполучення (62,9 %), із них ядро складають дев'ять гіперонімів (42,9 %, або 42 ТС). Периферія представлена 35 гіперонімами, які утворюють по одному трикомпонентному ТС (по 1 % кожне, разом – 35 %). Найпродуктивнішим родовим елементом серед таких словосполучень є також *dictionary*, який утворює 11 (11,3 %) ТС. Крім цього гіпероніма, до ядра належать *system* (6,2 %, або шість одиниць), *structure* (5,2 %, або п'ять одиниць), *vocabulary* та *item* (4,1 %, або по чотири одиниці), *language*, *list*, *path* та *processing* (3 %, або по три одиниці), до основної системи – ще 10 гіперонімів, які утворюють по дві ТС (або 2 %): *base*, *book*, *database*, *form*, *label*, *range*, *term*, *theory*, *translation*, *unit*.

У трикомпонентних термінологічних словосполученнях базові терміни виражені іменниковими елементами – 94, або 97 % гіперонімів є іменниками, і лише три, або 3 %, є дієприкметниками тепе-

рішнього часу, а залежні елементи – прикметниками, іменниками, дієприкметниками минулого й теперішнього часу та прислівниками.

Багатокомпонентні ТС досліджуваної термінології представлені 23 одиницями, з них 19 – чотирикомпонентних, по дві п'яти- та шестикомпонентних. Серед них найбільшу кількість терміносполучень утворює гіперонім *part* (три одиниці), по два терміни – *dictionary, language, representation, theory, picture, keyword, system*, по одному – *analysis, experiment, translation, vocabulary, use, way*. Усі вони є іменниками.

Наявність у термінах-словосполученнях трьох або більше компонентів свідчить про використання кількох простіших термінів чи словосполучень для детальнішої конкретизації поняття [4, с. 73], більшість із них характеризуються послідовним синтаксичним зв'язком між елементами. Трикомпонентні та багатокомпонентні термінологічні словосполучення є розширеними двокомпонентними.

Терміни-словосполучення найкраще відображають диференційні риси іменованого поняття, «ними легше, ніж іншими словотвірними засобами, передати належність до класифікаційного ряду, сформованого на родо-видовому відношенні понять» [2, с. 132]. Крім того, одна з ознак термінології – системність, яка пов'язана з певними відношеннями, у тому числі й гіперо-гіпонімічними, що можуть породжувати багатокомпонентні ТС.

Гіпероніми неоднорідні за походженням і семантичною насиченістю в межах досліджуваної термінології: одні терміни є базовими й передають основні поняття та характеристики відповідної галузі науки (наприклад *dictionary, lexicography, meaning, vocabulary, definition, term, entry*), інші належать до суміжних терміносистем (наприклад *information, structure, concept, relation*) і слугують структурно-семантичною основою для створення багатокомпонентних терміносполучень. Для видової диференціації гіпонімів залучено загальнонавчальні й загальнонаукові слова і ті, що належать до досліджуваної термінології. Стрижневе слово, яке виражає родові поняття, виконує систематизуючу функцію, а видовий елемент – класифікаційну.

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Отже, англійські лексикографічні термінологічні словосполучення репрезентують дво-, три-, та багатокомпонентні одиниці, серед яких кількісно переважають перші. Виділення родового й видового елемента в таких ТС дає змогу класифікувати їх за продуктивністю. Найпродуктивнішим, тобто таким, який утворює найбільше термінологічних словосполучень, є гіперонім *dictionary* – 192 одиниці (14,4 % від загальної кількості англійських лексикографічних термінологічних словосполучень). До складу термінологічних словосполучень входять як власне терміни, так і слова не термінологічного характеру різних частин мови, але іменниковий компонент переважає. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що гіперо-гіпонімічні відношення в англійській лексикографічній терміносистемі виступають засобом ієрархічної організації. Саме в цих відношеннях найчіткіше простежується системність, що в подальшому може бути головним напрямом упорядкування спеціальної лексики.

Джерела та література

1. Адмони В. Г. Ещё раз об изучении количественной стороны грамматических явлений / В. Г. Адмони // Вопр. языкознания. – 1970. – № 1. – С. 89–101.
2. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 247 с.
3. Дмитровський З. Є. Телевізійна журналістика. Матеріали для вивчення основ тележурналістики : навч. посіб. / З. Є. Дмитровський. – Львів : ПАІС, 2006. – 208 с.
4. Локайчук С. М. Терміни-словосполучення в сучасній археологічній науці / С. М. Локайчук // Наук. вісник Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Сер. : Філол. науки. Мовознавство. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – С. 71–76.
5. Маслов Ю. С. Введение в языкознание : учебник / Ю. С. Маслов. – М. : Высш. шк., 1987. – 272 с.
6. Панько Т. І. Українське термінознавство : підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінол. енцикл. / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
9. Hartmann R. R. K., James G. Dictionary of Lexicography / R. R. K. Hartmann, G. James. – London and New York : Routledge, 2002. – 176 p.

Гайволя Оксана. Особенности гиперо-гипонимических отношений в английских лексикографических терминологических словосочетаниях. Для организации лексических и терминологических систем, в нашем случае – лексикографической, важен анализ родо-видовых отношений языковых единиц. Такие отношения являются одними из фундаментальных для структурирования словарного состава языка. Терминологические словосочетания наиболее полно отображают необходимые дифференциальные черты понятия, которое они называют. В данной статье выделены виды терминологических словосочетаний в зависимости от количества элементов, исследована суть лексико-грамматической категории гипонимии, родо-видовые отношения в таких словосочетаниях с точки зрения продуктивности. В этих многокомпонентных единицах выделены наиболее продуктивные родовые элементы, ядро, основная система и периферия. Кроме того, определены основные характеристики гиперонимов и гипонимов, которые отображают системность и целостность английской лексикографической многокомпонентной терминологии, а также их семантические особенности. Результаты исследования показали, что родо-видовые отношения отображают иерархическую организацию терминосистемы лексикографии.

Ключевые слова: гиперо-гипонимические отношения, гипероним, гипоним, продуктивность, родо-видовые отношения, терминологические словосочетания.

Hayvolia Oksana. The Peculiarities of Hyper-Hyponymic Relations in the English Lexicographic Terminological Word-Combinations. The analysis of kind and type relations of the language units is important for organizing the lexical and terminological systems, lexicographical one, in our case. Such a type of relations is one of the fundamental for structuring of the language vocabulary. Terminological word-combinations reveal all the necessary peculiarities of the notion they designate. This article determines the types of terminological word-combinations according to the number of their components. The essence of lexico-grammatical category of hyponymy, kind and type relations in such word-combinations have been investigated from the point of view of their productivity. The most productive hyperonyms, the nuclear and the periphery have been determined in these multicomponent term-word-combinations. The main characteristics of hyperonyms and hyponyms which represent the system organization of the English lexicographical multicomponent terminology as well as their semantic features have been revealed. The results of the investigation have shown that kind and type relations reflect hierarchical organization of the terminological system of Lexicography.

Key words: hyper-hyponymic relations, hyperonym, hyponym, productivity, kind and type relations, terminological word-combination.

Стаття надійшла до редколегії
03.03.2014 р.

УДК 81'26

Юрій Заблоцький

Сучасні підходи до вивчення термінології

У статті проаналізовано сучасні роботи, які стосуються термінології з позиції функціонального, прагматичного та когнітивного підходів. Дослідження контекстуальних, прагматичних та когнітивних особливостей термінологічної одиниці дає змогу вивчати термін як динамічне лексичне утворення, що може набувати та розвивати своє значення в процесі реального використання в різних комунікативних ситуаціях, що, у свою чергу, дає змогу поглибити, розвинути та доповнити науково-дослідницьку базу термінології.

Ключові слова: термін, термінологія, функціональний, прагматичний та когнітивний підхід.

Постановка наукової проблеми та її значення. Починаючи з моменту зародження та впродовж усього ХХ ст. наука про терміни мала за мету чітку практичну та соціальну мету – уникнути непорозуміння та полегшити комунікацію в науковій і технічній сферах. Саме тому переважна частина зусиль учених термінологів була зосереджена на питаннях опису, обробки, перекладу, пояснення та стандартизації термінології. Такі визначні вітчизняні та іноземні науковці, як: Н. В. Васильєва, В. В. Виноградов, Б. М. Головін, В. П. Даниленко, І. С. Квітко, Т. Р. Кияк, Р. Ю. Кобрин, В. М. Лейчик, Д. С. Лотте, Н. В. Подольська, А. В. Суперанська, Є. Вюстер, Р. Дюбук, К. Опіц, А. Рей, Г. Рондо, вважали такий підхід більш пристосованим до вимог тогочасного суспільства й